

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY HALADÓ HAGYOMÁNYAI

A tudomány, így természetesen a nyelvtudomány is, kétségtelenül társadalmi jelenség, tehát lényegét, funkcióját, fokozatos fejlődését csak akkor látjuk tisztán, akkor értelmezzük helyesen, ha történeti folyamatnak tekintjük, ha megvizsgáljuk, hogyan halad a nem-tudástól a részleges tudás, a részleges tudástól a teljes tudás felé vezető hosszú úton. Fejlődéstörténeti vizsgálatunkban mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy viszonylagos ismereteink nem egyes nyelvtudósok szerencsés fölfedezésének meglepő eredményei, holmi hirtelen a felszínre robbant tűzhányók, hanem egymásután következő nemzedékek szorgalmából felépített piramisok. Ki csak egy törékeny téglával járult hozzá, ki vastag, szilárd réteget épített bele ebbe a piramisba.

De az is kiderül, hogy a tudomány az antagonisztikus osztálytársadalomban szüntelen harc színtere: minden haladó lépést az ellentétes érdekek és erők küzdelme, a haladó és reakciós irányzatok, a materializmus és az idealizmus, a dialektika és a metafizika közt lefolyó párviadal kíséri.

Végül arról is meggyőződhetünk, hogy a tudomány — így a nyelvtudomány is — szoros kapcsolatban van a társadalom adott szakaszának gazdasági rendjével, az úgynevezett *a l a p p a l*, de ugyanakkor számtalan szál köti össze a társadalom politikai, jogi, vallási, filozófiai nézeteivel, valamint intézményeivel, vagyis az úgynevezett *f e l é p í t m é n n y e l* is. Tapasztalati tény viszont, hogy a társadalom forradalmi átalakulásakor a tudomány maradandó értékei túlélnek az alap és felépítmény pusztulását, sőt nemcsak túlélnek, hanem megtisztulva a múlt elavult üledékétől, reakciós lerakódásaitól: új fejlődésbe lendülnek. Fejlődésükben az új rend alapjából és felépítményéből, gondolataiból és uralomra jutott igazságaiból táplálkoznak ugyan, de fölhasználják mindazt az értéket, amelyet az előző időszak, illetőleg időszakok az abszolút igazság megismerése terén elértek. Ezért mondhatta teljes joggal LENIN 1920-ban a proletárkultúráról szóló határozati javaslat tervezetében: »A marxizmus mint a proletáriátus forradalmi ideológiája azáltal tett szert világtörténelmi jelentőségre, hogy korántsem vetette el a polgári korszak igen becses vívmányait, hanem ellenkezőleg, magáévá tette és feldolgozta mindazt, ami az emberi gondolkodás és kultúra több mint kétezeréves fejlődésében értékes volt.« (Lenin Művei XXXI. k. 322 l. magyarul.)

Ennek a bölcs marxista tételnek dőrien hebehurgya elutasítása vagy alattomos ellenforradalmi aknamunkából történő megcsúfolása miatt váltak közneveltség emlékezetes figuráivá a proletkult osok, rappisták, a trogloditák, akik fennen hirdették, hogy a régi rend megszüntetésével le kell mondani a múlt minden tudományos és kulturális örökségéről, mint idejétmúlt ócskaságot sutba kell dobni a burzsoázia minden technikai vívmányát, természettudományi felfedezését és művészeti remekművét, mert a proletáriátus legelülről kezdve alkot majd helyettük osztályöntudatát nem sértő újat, tökéletesebbet.

Jól tudjuk, hogy lényegileg ugyanilyen tévedésnek esett áldozatául MARR és iskolája is, amikor – tűzijáték-kedvelő gerjedelmében – egy vérmes kézlegyintéssel válogatás nélkül boszorkány-máglyára vetett a nyelvre vonatkozó minden korábbi ismeretet, jót és rosszat egyaránt, s olyan új nyelvelméletet agyalt ki, amelynek tudományellenes fantazmagóriájától és garázda hybrisétől csak SZTÁLIN elvtárs zsenialitása tudta megmenteni a tudományt. — Az efféle szertelenkedő esetek tapasztalatain okulva ma már elmondhatjuk, hogy nem lehet igazi alkotó szakember, aki mereven elzárkózik a múlt értékes hagyományaitól, nem lehet lelkiismeretes tudós, aki nem ismeri tudománya történetét, vagy lebecsüli, elvszerűen semmibe sem veszi az elődök vívmányait. TROSIN hasonlata szerint olyan az efféle tudós, »mint az egyedül piszmozó kisiparos, vagy az a földműves, aki kapával túrja a földet a traktorok és kombájnok korszakában« (A dialektikus és a történelmi materializmus kérdései J. V. Sztálin nyelvtudományi munkájában, 356 l. magyarul).

* * *

Ezen általános elvi szempontok előrebecsátása után rátérhetek előadásom konkrét tárgyára, a magyar nyelvtudományban ható haladó hagyományok bemutatására. Mikor, milyen körülmények közt, ki termelte ki e hagyományokat, hogyan érvényesültek tudományunk történeti fejlődése során, s mit várhatunk tőlük sokkal könnyebbé vált jövőendő munkánkban?

Végigtekintve a magyar nyelvtudomány történeti viszontagságain és eredményein, lényegileg arra a végső megállapításra jutunk, amire szépirodalmunk vizsgálata alapján RÉVAI JÓZSEF elvtárs is jutott: »A magyar költészet szinte egészben a haladás költészete. A magyar nép joggal lehet rá büszke, hogy nincs költője, aki így vagy amúgy ne a társadalmi haladást, a nemzeti megújíhadást szolgálta volna.« (Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. III. kiadás 340 l.)

Ha a nyelvtudományi dolgozók sorából kizárjuk — jogosan zárjuk ki — az alkotó munkára inkább zavarólag, mint segítőleg ható izgága műkedvelőket, a héber rokonítás és a keleti romantika ámokfutó imperialistáit, az uralkodó osztályok szájaíze szerint ágáló lakájokat, a nemzeti hiúság megszállottjait,

a turáni mozgalmak széllélbélelt írástudatlanjait és a fasizmus agyafúrt szállás-csinálóit, ha csak a lelkiismeretesen dolgozó szakemberekre gondolunk, bátran elmondhatjuk, hogy komolyan számbaveendő nyelvtudósaink szinte egytől-egyig, SYLVESTERTől MUNKÁCSI BERNÁTIG a tudományos haladás ügyét szolgálták, a művelődési fejlődés elmélyítésén fáradoztak. Bár idejük, energiájuk jelentékeny részét az uralkodó osztályok ellenállásának leküzdésére, az előítéletek eltakarítására, a szándékosan félrevezetett tömegek fölvilágosítására, a személyi becsületükre, hazafiasságukra, szakmai illetékességükre szórt rágalmak megcáfolására kellett elfecsérelniük, még a szerencsétlen körülmények közt is, félkézzel is olyan eredményes munkát tudtak végezni, amely lényegesen hozzájárult kulturális emelkedésünkhöz, a magyar tudományosság elismeréséhez és szaktudományunk legbüszkébb nemzetközi vívmányaihoz is.

Mindezeknek az állításoknak jogosságát csak az egész magyar nyelvtudomány történetének bemutatásával tudnók meggyőzően igazolni. Sajnos, a rendelkezésünkre álló idő rövidsége nem engedi meg ezt a módszeres bizonyító munkát, tehát kénytelenek leszünk az arányos áttekintés igényeiről lemondva néhány, a fejlődéstörténeti vonalba eső, tanulságosabbnak ígérkező példára szorítkozni.

A magyar nyelvtudomány hosszú századokon át ugyanabban a bajban sínylődött, ami Európa többé-kevésbbé minden nemzeti nyelvének ügyét gúzsban tartotta, t. i. a latin nyelv felsőbbrendűségének végzetszerű hiedelmében és a görög-latin nyelvészkedés megkövült sematizmusában. Az oktató, művelődési munkának és a hivatalos életnek szinte egész területén a latin nyelv egyeduralkodó jogokat élvezett, s a mindenből kisemmizett magyar nyelv eleinte tetszhalottnak látszott.

Csak a humanizmus, majd különösen a reformáció idézett elő számottevő javulást. Saját tapasztalatuk felismertette a prédikátorokkal, tanítókkal, írástudókkal azt az igazságot, hogy *t a n í t a n i, n e v e l n i, m ű v e l t s é g e t t e r j e s z t e n i - f e j l e s z t e n i, e s z m é k n e k h í v e k e t t o b o r o z n i* csak *a n y a n y e l v e n* való oktatással lehet. MÉLIUSZ PÉTER mutatott rá találóan a soron lévő feladatra: »Hog tanéthatonc, ha nem érti pál biro a deákot, sidót, Görögöt. Hát meg ird neki magyarul!« Azonban a kezdet próbálkozásából az is kiderült, hogy az anyanyelv csak akkor tud megfelelni a reá váró fontos szerepnek, csak akkor válhatik a fejlődés és harc alkalmas eszközévé, ha jobban megismerjük, tanulmányozzuk s használatában szorgalmasan tökéletesítjük magunkat. — Ilyen gyakorlati célból jelent meg SYLVESTER JÁNOSnak, a XVI. század széleslátókörű magyar hitújítójának és hányatott életű tudósának gondozásában 1527-ben a két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány, majd 12 év múlva az első nyelvtan, mely ugyan a latint foglalja rendszerbe, de a sablonos DONATUS, PRISCIANUS-féle kereteket humanista, főleg MELANCHTONra utaló meghatározásokkal, szempontokkal frissíti fel, s ami ennél is jellemzőbb: sóvár szeme előtt állandóan a magyar nyelv anyagának, szerkezeti jellegzetességeinek különössége és népnevelő rendeltetésének felfedezése lebeg. Egymást

érik a magyar hivatkozások: »noster sermo«, »sermo noster hungaricus«, »in nostra lingua«, »in patrio nostro sermone«, s a birtokos személyragozás magyar sajátosságát, a számnévi jelzett egyesszámban hagyását és a többi magyar hang-, alak-, mondattani gondolatait, nyelvrokonsági sejtelmeket, helyesírási, nyelvművelő, nyelvtani-terminológiai megjegyzéseit szinte loppal, de mindenestre olyan ujjongó fegyelmezetlenséggel, egyúttal olyan történeti felelősséget is vállaló bátorsággal csempészi a fakó szövegbe, hogy eljárásából a magyar népért, nyelvért, kultúráért lüktető érzelmi telítettség túlárado kibuggyanásait érezzük.

Amint a fiához címzett előszó is elárulja, nem unatkozó kedvtelésből, hanem lelki kényszerből veti papírra mondanivalóit: »Scribimus autem non otii abundantia, sed necessitate compulsi.« Konkrét adatok hiányában is gyaníthatjuk, hogy a latin grammatikai rejtelmek feszegetésére szánt szerény könyvecske hány meg hány magyar ifjú érdeklődését, szeretetét, tettvágyát szította lánggra — nem a latin accidentia participii megismerése iránt, hanem a magyar nép elmaradottságának leküzdésére, az anyanyelv méltó szerephez juttatása érdekében. Tudjuk, hogy SYLVESTER nemcsak latin grammatikai munkáiban szállt síkra a műveltség terjesztéseért s a mostohán elhanyagolt anyanyelv védelmében, hanem Új Testamentum fordításában is fennen hirdeti az igazságot: »Minden nípnek az ű nyelvin«, sőt azt is ki meri mondani, hogy a lenézett népnyelv, különösen a tűzzel-vassal üldözött népi virágénekek nyelve, tele van kifejező erővel, szépséggel, magyar poézissel, hogy benne szunnyad a fejlődés minden ígérete, »az rejtek kincs, az kifolyó víz, az tudomány«.

SYLVESTER példaadó kezdeményezését lelkesen folytatják kortársai, követői: mindenekelőtt a baj legfőbb okának tekintett tudatlanságon kívánnak segíteni, tehát »szorgalmatossággal légyünk rajta: Udvarokban, Városokban, Falukban légyenek mindenütt Magyar Oskolák«. »A Tanulónak elméjét kell tanulástól idegenítő és abban megtompító 's késleltető bojtortjános praejudiciumoktól megszabadítván, elkészíteni. Az Áts elsőben a görtsöktől megbárdollya' 's gyalullya gerendáját, 's azután építi a házat. A' Kováts elsőben megmelegíti a vasat 's úgy hajttya 's formállya lántzát. Az Ötves megtisztittya aranyát, 's úgy művel drága munkát. A jól megkapáltt szőlő terem édes mustot. Készítsd-el jól a' tanulónak elméjét 's megnyerted munkádnak felét« (CorpGr. 588.).

A közvetlen utódok is vallják az anyanyelvi oktatás jelentőségét s először az *Ungaris Ungarice!* jelszót rebhentik szárnyra, majd sűrű egymásutánban magyar grammatikákat tesznek közzé. Ezeken is észrevehető ugyan a latin grammatikai rendszer Prokrusztész-ágya, de már határozott fejlődést árulnak el a tárgyhoz, a magyar nyelv rendszeréhez való alkalmazkodás tekintetében. Fokozatosan észreveszik pl. a magánhangzók hangrendi kettősségének törvényszerűségeit, s ki így, ki úgy igyekszik ezt a hangstruktúrai jellegzetességet jelentőségének megfelelően értelmezni, érvényesíteni; lassanként rádöbbennek, hogy a hat esetes névszóragozási séma illik a latinra, de gépies átvétele erőszakot

követ el a magyar nyelven. Először elhagyják tehát a *v o c a t i v u s t*, azután a ragozási paradigmákba beillesztik a *m u t a t i v u s t*, sejtetve, hogy a viszonyító szóalakok sorában hasonló jogos hely illetné meg az *-n*, a *-ban*, *-ben*, *-ból*, *-ből*, *-ba*, *-be*, *-ról*, *-ről*, *-ra*, *-re*, *-nál*, *-nél*, *-től*, *-től*, a *-hoz*, *-hez*, *-höz*, a *-val*, *-vel*, az *-ig*, az *-ért*, a *-stul*, *-stül* stb. ragos alakokat; sok fejtörést, magyarázkodást okoz a szótőváltozások bonyolultsága, a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás újszerűsége, általában mindazok a különbségek, amelyek a latin és a magyar szerkezet-típus között oly nagy számban és igénnyel jelentkeznek.

Legrégibb grammatikusaink azonban nemcsak az ilyen jellegű örökséggel sáfárkodtak eredményesen, nemcsak a nép művelődési színvonalát iparkodtak emelni, s ennek a célnak szolgálatában nemcsak az anyanyelv megismerését, megismertetését sikerült előmozdítaniuk, hanem örökölték, sőt tovább is fejlesztették a latin-görög nyelvészeti gyakorlatból a *t ö r t é n e t i s z e m l é l e t n é l k ü l v a l ó*, s éppen ezért már születésénél fogva is helytelen szószármaztató eljárást, másrészt, szinte kivétel nélkül elfogadják a teológus műveltséggel és világszemléletükkel kitűnően összeegyeztethető héber rokonítás hiedelmét is. Tudjuk, hova vezetett idővel a betűk önkényes csereberéjével űzött irányzatos játék és a héber-magyar rokonság dogmájából szinte észrevétlenül tovább burjánzott keletieskedés: OTROKOCSI FÓRIS FERENCÉK és a HORVÁT ISTVÁNOK végzetes képtelenségekben tobzódó nyelv-, valamint történetkutató szertelenségébe. Az lett a cél, hogy magyar ősökkel, magyar hősökkel népesítsék be az antik és a mai föld színét. Azt hitték, hogy etimológiai bűvészmutatványaikkal ezt el is érték.

A nyelvtudománynak ez a fattyúhajtása Európaszerte kisarjadt, de a legtöbb helyen idejében észrevették kártékony meddőségét, és siettek visszanyesni buja venyigéit. Sajnos, ez a komolytalan és célzatos túlzás magyar földön sokáig élvezte az elismerés, dédelgetés, sőt a hivatalos gondviselés verőfényét, s mindent elborító szövevényeivel, kábító kipárolgásaival nemzedékeket mérgezett meg: csábító gyümölcseivel először kiváltságos osztályok hiúságát hízlalta egyre betegesebben puffedtté, másodszor elszívta a nedvet azok elől a kevesebbet ígérő hasznos magvak elől, amelyeket józan gondolkodók vetettek el.

A nyitott szemmel járók-kelők kezdtek meggyőződni, hogy a keleti rokonítás és a vele közös gyékényen áruuló betűtologatós etimológizálás szemfényvesztő játék csupán, sőt azt is kénytelenek voltak belátni, hogy a magyar nyelv merőben elüt a körülöttünk élő vagy velünk történeti kapcsolatban volt európai népek nyelvétől, a szlávokétól éppúgy, mint a germánokétól, siker reményével tehát valamilyen nem-indoeurópai nyelvrendszerrel való egybevetés felé kellene fordulni. — A XV. századtól kezdve történtek is ilyen felderítő tapogatódzások; a külföldiek és hazaiak alkalmilag hol itt, hol ott bukkantak Lelyes nyomokra, de a tudós világ nem igen vette komolyan a meglepő felfedezések híreit, nálunk pedig dühös sértődöttséggel utasították vissza a nemzeti becsület him-

pellér sértegetésének érzett és ünnepélyesen rágalmazásnak minősített halk finn, meg ugor suddogásokat.

Érthető meglepetésül a XVIII. sz. végén mégis két magyar tudós vállalkozott a vitakérdés megoldására. Munkáikkal nemcsak a magyar nyelv származás szerint való hovatartozandóságának konkrét problémáját döntötték el, hanem a nyelv történeti fejlődéséről, a nyelvrokonság mibenlétéről kifejtett világos felfogásukkal és a rokonság módszeres bizonyításának alkotó továbbfejlesztésével egyetemes érvénnyel is helyes irányba lendítették a nyelvhasználat ügyét. SAJNOVICS 1770-ben kiadott *Demonstratio*-ja volt az egyik, GYARMATHI 1799-ben megjelent *Affinitás*-a a második mérföldkő. E magyar kezdeményezők munkásságára, érdemeik méltatására ezúttal csak futólagosan térhetek ki: kellő részletességgel szoltam róluk a »Modern nyelvtudomány magyar úttörői« című munkámban, amely rövidesen nyomtatásban is napvilágot lát.

SAJNOVICS és GYARMATHI szakított a korábbi külföldi és magyar nyelvészeti irányzatok történetellenes szemléletével, valamint sematikus módszerével és a nyelvet nem öröktől fogva változatlan isteni adománynak, természeti adottságnak tekintette, hanem a társadalomban együttélő emberek érintkezési eszközének, a beszélő közösség életviszontagságai szerint folyvást változó, fejlődő történeti jelenségnek fogta fel, amelynek létrejöttét és fejlődése törvényeit csak az anyanyelv elhalt formáinak és a rokonnyelveknek összehasonlító-történeti vizsgálatával lehet megismerni. Mintha sejtették volna SZTÁLIN elvtárs klasszikus igazságát, amely szerint »a társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődése törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével, annak a népnek történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója, hordozója.«

SAJNOVICS is, GYARMATHI is utalt a magyar nyelv régi emlékeinek fejlődés-történeti tanulságaira, de igazi céljuk az volt, hogy az egymásnak ellentmondó feltevések kusza sokadalmából kikeressék az igazi nyelvrokonokat és módszeresen bebizonyítsák a rokonságot, hogy aztán a bebizonyítottan rokon nyelvek összehasonlításából történeti tanulságokat vonjanak le. Amint ma már minden tárgyilagos szakember elismeri, alapvető feladatukat sikeresen végezték el: bebizonyították, hogy a magyarnak az ú. n. finnugor nyelvek a rokonai.

Elévülhetetlen érdeme SAJNOVICSnak és GYARMATHInak az is, hogy egyikük sem érte be a korábbi nyelvhasználat kezdetlegesen szűk kelléktárával, a szóegyeztetésekkel, hanem a nyelvrokonság bizonyításában döntő szóhoz juttatták a nyelv legfontosabb, legszívósabb, legjellegzetesebb anyagát, az alaktani, nyelvszerkezeti elemeket is. Tudták, s e felfedezésüket nekünk is tudomásul kell vennünk, hogy a nyelv nem külön szavak tárháza, nem téglarakás, hanem olyan rendszer, amelyet a szavaknál sokkalta jobban jellemeznek az új képzetek kifejezésére és a sokféle mondatbeli viszonyítás jelölésére szolgáló eljárások és

eszközök. Tapasztalati tény, hogy amíg a nyelvhasznító kizárólag szóegyezésekre hagyatkozik, véleménye csalóka ingovány, amely egyáltalán nem alkalmas arra, hogy építsünk reája. Az alapnak ezzel a lazaságával magyarázható az a gyakori földcsuszamlás és fellegjárás, amely a szűklátókörű régi nyelvhasznítást nyomon szokta követni. A nyelvhasznító munkájának csak a grammatikai egyezések vetnek szilárd alapot, biztosítanak tudományos hitelt, s mi örömmel és büszkén állapíthatjuk meg, hogy ezt az igazságot két magyar tudós felfedezésének köszönhetjük.

SAJNOVICS és GYARMATHI úttörő érdemeit és történelmi jelentőségét főképpen a külföldi szakkörök ismerték, ismerik el: míg más magyar nevet csak elvétve találunk az egyetemes nyelvtudomány történetét ismertető munkákban, BENFEYTől GABELENTZig, THOMSENTól SANDFELD-JENSENig, SAJNOVICSÉ és GYARMATHIÉ egyikből sem szokott hiányozni. Nekünk tehát hazafias és egyúttal tudományos kötelességünk, hogy minél alaposabban megismerjük, és minél fejlettebb formában kövessük értékes vívmányaikat. Ezzel az igazságszolgáltatással régi mulasztásunkat tesszük jóvá, mert SAJNOVICS és GYARMATHI munkásságát holt muzeális furcsaságnak, elszigetelt műemléknek szoktuk tekinteni, ahelyett, hogy kezdeményezésük példamutató, iránytszabó, eleven erejét a haladás szolgálatába állítanók.

SAJNOVICS és GYARMATHI nemcsak a történeti és nyelvhasznító nyelvtudományban jelentett régóta nélkülözött egészséges fordulatot, hanem beleszóltak a magyar nép józan önkritikájának és helyes világszemléletének kiformalódásába is: az előkelődi önhittség misztikus fellegeiből visszahoztak bennünket a realitások szilárd talajára. Hiába lázongtak a fikciók délibábjaiban sütkérező hazafiak, hiába tessékelték volna ki SAJNOVICSOT és GYARMATHIT kedves rokonaikhoz, hogy »vélek száraz halból készült málén« vezekeljenek elkövetett bűneikért, a gondolkodó magyar többség tudomásul vette, hogy mi sem rózsabokorban jöttünk a világra, hanem az emberi társadalom-fejlődés rögzös útján felfelé emelkedve, szomszéd népekkel érintkezve, keveredve, a fejlettebbektől tanulva és a fejletlenebbeket tanítva alakultunk azzá, amik vagyunk. Finnugor rokonságunk ilyenén tanulsága pedig arra figyelmeztetett és figyelmeztet majd ezentúl is állandóan bennünket, hogy ne essünk az önteltség, a nyelvi vagy faji sovinizmus végzetes hóbortjába. Az érzékeny lelkű, agyonsértegetett SAJNOVICS a teljes visszavonultság csendjében talált vigaszt, legfeljebb a csillagászat alapelemeinek gyakorlati értékesítésén bibelődve; GYARMATHI, a buni remete pedig tanítói tevékenységgel, hasznos aprómunkával, botanizálgatással, szövegércséléssel, az 1817. évi erdélyi nagy éhínség sujtottjainak istápolásával, KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR érdekében végzett támogató szorgoskodással élte le öregsége napjait, pedig szeretne volna munkáját folytatni, továbbfejleszteni.

SAJNOVICS-hoz és GYARMATHI-hoz hozzá kell vennünk RÉVAI MIKLÓS nagyformátumú alakját is, hogy többé-kevésbé tisztán lássuk a XVIII–XIX. század fordulója körüli magyar nyelvtudomány büszke kezdeményezéseit,

valamint azokat a művelődési elmaradottságunkból folyó áldatlan nehézségeket, amelyek kerékkötői lettek a kezdeményezések kibontakozásának és érvényesülésének. A nyelvhasználati munka magyar hőseinek modern gondolatai és eredményei hosszú időre feledésbe merültek: még RÉVAI-nak, a szorosabb értelemben vett nyelvtörténeti kutató irány szenvedélyes előharcosának sikerült aránylag legnagyobb nevelőhatást elérnie. A »tiszteletes« mult írásbeli emlékeinek felfedezése, hatalmas arányú földolgozása és a haladás szolgálatában való értékesítése kevésbé állt ellentétben az uralkodó körök osztályelítélleteivel és érzelmi korlátozottságával, sőt egyben-másban a felvilágosodottabb hazafias törekvések malmára hajtotta a vizet. Mindenesetre igen nagy kár volt, hogy az *Antiquitates* és az *Elaboratio Grammatica* szerzője világszemléleténél és *rudbeckianizmusánál* fogva a nyelvet isten ajándékának tekintette, amely eredeti tökéletességéből a beszélő nemzedékek ajkán folyvást lazul, kopik, romlik, tehát az emlékek tanulmányozása elsősorban arra való, hogy a tanulságok felhasználásával a további romlásnak gátat tudjunk vetni. Ugyanabba a tévedésbe esett eszerint RÉVAI, mint nagy zoológus kortársa, a francia CUVIER, aki óriási paleontológiai anyaggyűjteménye alapján megállapította a geológiai korszakokban élt és a jelen korban élő állatok közti különbségeket, de ezeket az eltéréseket nem a természet-fejlődés eredményének értelmezte, hanem metafizikai úton katasztrófák, többszörös teremtetési aktusok feltevésével magyarázta. CUVIER és RÉVAI példája is azt mutatja, hogy a tudománynak két oldala van: az emberi tudattól függetlenül létező tények, törvények és a tényeket magyarázó tudósok osztályhelyzetével összefüggő világnézeti oldal, vagyis a tudomány igazában csak akkor fejlődhetik, ha az objektív tényeket a dialektikus materializmus alapján értelmezi. Ahogy az utóbb napfényre került paleontológiai tények megcáfolták CUVIER kataklizma-elméletét, a RÉVAI utáni nyelvtudomány is másként magyarázza a nyelv eredetét és történeti fejlődésének menetét.

Újabb és minden eddiginél megtermékenyítőbb hatású haladó hagyományok szálltak ránk a múlt század közepe táján kibontakozó nyelvtudományi mozgalmak korából, REGULY—HUNFALVY—BUDENZ működéséből.

Világos, hogy ez a nyelvtudományunk történetében sorsdöntő kiugrás nem elszigetelt jelenség, hanem szervesen összefügg a korszak általános lázas forrongásával, haladó lendületével. A látszat azt mutatja ugyan, hogy a véletlen szeszélye ajándékozott meg bennünket REGULY-val és REGULY munkájának továbbépítőivel, de mélyebbre nézve meg kell állapítanunk, hogy a belső erők kikristályosodási folyamata, a tömegek aktív ihletése tolta őket előtérbe. Nem REGULY volt az első magyar ifjú, akit a világlátás vágya kiröpített a szűk hazai környezetből, de ő az első, aki Nyugatra indult s Keletre jutott, aki idegen népek polgáriasodásának újszerű vívmányait kereste s a magyar mult rejtelseit fedezte föl.

REGULY pályájának fordulata Stockholmban következett be, amikor megismerkedett egy finn tudóssal, a gyújtó hazafias működése miatt Finn-

országból száműzött ARWIDSONnal. A két »testvér« között tüstént szóba került az állítólagos nyelvrokonság kérdése is. Szót szó, gondolatot gondolat követett; REGULY kíváncsian elővette SAJNOVICS munkáját, tanulmányozni kezdte GYARMATHI Affinitását és varázsütésszerűen tiszta távlat bontakozott ki előtte: »Ha Gyarmathi csekély ösmérete mellett a nyugoti finnek rokonságát a Magyar-
 ral valószínűvé tehettem, érdekes, és üdeje volna, egy félszázad múlva, egy tellyesebb tudománya által a finn nyelveknek, okkal és alappal végre a kérdéshez szólni, és ezt vagy azt megalapítani, vagy eldönteni. . . . Ily szolgálatot hazá-
 nak tehetni én örültem és az eltökélés e munkára nem volt nehéz.« Majdnem két évet töltött Finnországban, elsajátította a nélkülözhetetlen általános nyelvészeti tudnivalókat, jól megtanult finnül, megismerkedett a finnség történetével, irodalmával, hagyományaival, sőt huzamosan foglalkozott a lapp, majd az észti nyelvvel is, mert már ekkor vallotta hogy »a hasonlító nyelvvizsgálat annál gyümölcsözőbb, minél több nyelvre terjeszkedhetik ki«. Tanulmányai közben végleg megbizonyosodott SAJNOVICS és GYARMATHI tanításának igazáról, a magyar-finn-lapp nyelvrokonság kétségbevonhatatlan tényéről. A kezeügyébe került gyér és gyarló adatok alapján mást is sikerült megállapítania, azt t. i., hogy a nyugati finneknél nyelvileg jóval közelebb állanak hozzánk a keleti finnek, kivált a manysik és a chantik. 1841-ben az orosz fővárosba, Pétervárra telepedett át. Az Orosz Akadémia tudósai szokatlan szívélyességgel fogadták és hathatós jóindulattal támogatták. Amikor a hazulról ígért utiköltség ügye aggasztóan húzódott, halogatódott, orosz megbízást kínáltak föl neki. REGULYt végtelenül elszomorította az érthetetlennek látszó hazai viselkedés, megalázónak érezte, hogy idegen zsoldon szolgálja a legnemzetibb magyar tudomány ügyét, s már-már a visszavonulás, a hazatérés keserű gondolatával foglalkozott. Végre aztán mégis csak kitisztult az égbolt. A kedvező döntés hallatára menten elfeledte a marcangoló kétségeket, fájdalokat s repeső örömmel rohant tudományos vágyainak ígért földjére, az Urál vidéki obi-ugorok közé. Bejárta a manysik hatalmas területét, közben óriási mennyiségű nyelvi, legfőképpen népköltészeti anyagot gyűjtve, de figyelme kiterjedt a rokonnép anyagi és szellemi életének minden formájára, megnyilvánulására, sőt a településtörténeti viszonyok vizsgálatára is. A manysi után a másik obi-ugor nép, a chanti tanulmányozása következett. Részben egészségi, részben anyagi okokból sajgó szívvel abba kellett hagynia a szibériai munkát, s abban a reményben, hogy később még lesz alkalma chanti gyűjtései folytatására és ismeretei kiegészítésére, visszatért Kazánba. Egyelőre még az orosz fővárosban maradt, majd rövid magyarországi látogatás után egy mecklenburgi vízgyógyintézetben kezelte magát.

Tizenegy évet élt még, ha ugyan életnek nevezhetjük megrendítő össze-
 roppanását. A magyar közönség, sőt a külföld is feszült érdeklődéssel várta a hosszú tanulmányutakon végzett kutatások eredményeit: helyt állnak-e a nyelvünk finn-ugor rokonságáról elterjedt hírek, és megtalálta-e REGULY a magyarságnak keleten visszamaradt testvéreit. Egyesek azzal magyarázták a

hosszú hallgatást, hogy REGULY teljes gyűjteménye közzétételével akarja meglepni a türelmetlenkedőket, mások KÖRÖSI CSOMA tévedésének megismétlődését gyanították, a beavatottak azonban lesújtva látták, hogy az évekig tartó hajsza és szenvedések teljesen fölemésztették erejét, felőrölték idegzetét, sőt emlékezőtehetsége is elborulóban van. — 1858 augusztusában bekövetkezett a tragikus vég: Reguly sírba szállt anélkül, hogy csodálatosan gazdag finn-ugor gyűjteményeiből bármit is közkinccsé tehetett volna.

Mégis REGULYt tekinthetjük a magyar nyelvhasználat egyik legnagyobb értékének, szüntelenül ható hajtóerejének. A halálos áldozat, amelyet hazafias és tudományos meggyőződésért hozott, nemzedékek lelkét ihlette meg, s az örökség, melyet hátrahagyott, a mesebeli kincs varázsával vonzotta maga köré a kutatókat. Mindenekelőtt az ő kézirati hagyatékának köszönhetjük, hogy összehasonlító-nyelvészeti iskola fejlődött ki nálunk, és döntő jelentőségű magyar közreműködéssel oldódott meg a magyar nyelv hovatartozásának és a magyarság eredetének nagy kérdése. Nem lehet kétséges, ha REGULY rendezhette, feldolgozhatta és közzétehetette volna páratlanul gazdag gyűjteményeit, óriási lendületet adott volna nyelvtudományunk fejlődésének és a magyar közvélemény végleges kialakulásának. Bár így hosszabb időbe telt, míg a rendezetlen állapotban maradt nyers anyag fokozatosan belekerülhetett a tudomány vérkeringésébe, jórészt mégis ez az elárvult kincs tartotta nálunk ébren az érdeklődést, és biztosította összehasonlító-nyelvtörténetünknek a helyes út egyenesében való továbbfejlődését. Még elképzelnünk is bajos, mi lett volna a magyar nyelvtudománynak és a filológiai eszközökkel dolgozó őstörténetkutatásnak a sorsa — REGULY nélkül.

A REGULY tanulmányútjai és megrendítő tragikuma hatása alatt felébredt jóindulatú érdeklődés nem állt meg, azaz csak nagyon rövid időre állt meg az újabb csoda-várás határán. A közvélemény egymásután döngette az előítéletek bálványait, s a tudomány terén is nyiladoztak a fülek és szemek az igazság szava előtt. Egy korabeli megállapítás szerint: »SAJNOVICS és RÉVAI óta meglehetősen sokat beszéltek a mieink a magyar, finn és lapp nyelvek rokonságairól: de annyi sok nyilatkozó és ítélni bátorkodó közt nem volt egy sem, ki tanulás által meggyőződött volna arról, mi nyilatkozásának vagy éppen ítéletének tárgya vala.« HUNFALVY állt élére ennek a tanulást, szervezett szakkutatást sürgető mozgalomnak. Az volt a vezérgondolata, amit egyesek már előtte is hangsúlyoztak, hogy az ú. n. nemzeti tudományok művelésével az egyetemes tudományosságnak is hasznos tényezőivé válunk, s hazafiúi kötelességeinket is teljesítjük, különösen a szabadságharcunk leverése után következő elnyomás éveiben. Hirdette, hogy »élünk s akarunk élni, tehát kötelességünk dolgozni is, hogy az élethez való jogunkat senki kétségbe ne vonhassa«. A germanizáló törekvések idején az anyanyelv védelmét, a magyar nyelv anyagának összegyűjtését és a rokon-nyelvek tanulmányozását tekintette legelső feladatnak.

1856-ban megindította az első magyar nyelvtudományi folyóiratot, mert szerinte ez jelenti a levegőt, a munka folytonosságát, utánpótlás nevelését. REGULY halála után ő kap megbízást a páratlan értékű hagyaték feldolgozására, s bár önfeláldozó kísérletezései nem mindig jártak sikerrel, az ilyen célból eltelt két évtized mégsem volt kárbavesztett meddő erőpazarlás, ellenkezőleg: éppen ez tette lehetővé, hogy mégis tisztulhatott, megérlelődhetett a jövő.

REGULYt a ködös magyar mult megismerésének pátosza hajtotta nyelvrokonaink körébe, HUNFALVY, ez a sokoldalú és tiszta logikájú tudós hazafias érdekből szervezte meg a tervszerű építkezés munkáját, munkatársa, majd utóda, BUDENZ pedig a maga kitűnő szakképzettségével, módszeres fáradhatatlanságával és irányító erényeivel végezte feladatát. Német származású volt s jórészt a nagyhírű göttingai egyetemen szerezte filológiai iskolázottságát, történeti-összehasonlító nyelvtudományi elveit, módszerét, sőt azt a meggyőződést is, hogy a tudomány műveléséhez a szakértelmen felül tárgyszeretetre és önmehtagadó áldozatokat is vállaló készségre van szükség. Letelepdedése után értékes nyelvjárástanulmánnyal és hangtörténeti értekezéssel mutatkozott be, majd a hazai körök érdeklődését és szükségletét fölismerve bekapcsolódott a magyar nyelv genealógiai kapcsolatainak felderítése körül folyt nagy harcba. Rendszeres törökségi és finn-ugor előtanulmányok után arra a végső megállapításra jutott, hogy nyelvünk vitathatatlanul finnugor. Meg-megbotlott, míg ideért, de nem csüggedt, míg a magyar nyelvhasználókat véglegesen nem vezethette erre az egyedül helyes útra. Amikor 1868-ban a budapesti egyetem magántanárává képesítette, majd 72-ben külön tanszéket szerveztek számára, s így méltó keretek között dolgozva terjeszthette ismereteit és igazságait, megtelt hittel és derűlátó önbizalommal. A magyar nyelv finnugor elemeinek feldolgozása eredményeképpen jött létre legnagyobb szabású alkotása, a MUSz., a modern finnugor összehasonlító nyelvtudomány e szilárd talapzata. Ne akarjuk eldönteni, az egyeztetések anyagi gazdagságán vagy a magyarázatok gondolati erején van-e több okunk csodálkozni. BUDENZ áll előttünk itt is, ott is, aki vasszorgalommal kilenc nyelv legelrejtettebb forrásaiban lappangó adatok ezreit gyűjtötte össze, BUDENZ, aki éles elmével a többévezredes élet porrétegeivel eltakart összefüggések finom erezetét tárja fel. Tudjuk, hogy vannak fogyatékoságai, tévedései, de ezt Budenz is tudta. Hatalmas haladást jelentő értékeit itthon is elismerték, a külföld illetékes szakemberei is meglátták, hisz a finn DONNER OTTÓnak egyidejűleg kiadott finnugor etimológiai szótárával összehasonlítva meg kellett állapítaniok BUDENZ vitathatatlanul óriási fölényét. Több mint félszázad múlt el a MUSz. megjelenése óta s ez idő alatt nagyot fordult a világ: bőséges megbízható nyelvi anyagra tettünk szert, sokkal jobban megismertük a nyelv életjelenségeit, számottevő mértékben tökéletesedett a vizsgálati módszer is, ám BUDENZ szótára ennek ellenére ma is ott áll íróasztalunkon; a legtöbbet forgatott kézikönyveink seniora, ha valami finnugor etimológiai gondolatunk támad, legelőször őhozzá fordulunk tanácsért, döntésért.

A finnugor nyelvhasználat munkásai nálunk kezdet óta kedvezőtlen légkörben dolgoztak: nemcsak a nagy tárgyi nehézségekkel, hanem a közvélemény ellenséges érzületével is állandóan számolniuk kellett. A múlt század 50-es és 60-as éveiben aránylag csend volt, s a nagyközönség, ha megértő visszhangjával nem bátorította is a kutatókat, közömbös türelme legalább lehetővé tette HUNFALVY és BUDENZ háborgatlan dolgozását. Időnként azért már ekkor is hallható volt egy-egy fülsértő elszólás. Különösen MÁTYÁS FLÓRIÁN háborgott és lövöldözött mérges nyilakkal: »Becsüljék nemes sajtáságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válasszanak egyenjogú nyelvet, ne kössenek a legnyomorúbbakhoz, mert e szándékos működést méltán tekintjük sérelemnek. Vallják meg rokonság fölötti tudatlanságukat; elemezzenek mordvint, osztyákokot stb., de a *velünk rokon* jogtalan kifejezést hagyják el« (NyK. II, 294). E kemény szavakat MÁTYÁS FLÓRIÁN mondta ugyan, de haragja, fájdalma, gyűlölete és gyanúja ott gomolygott sok tájékozatlan magyar szittya lelkében. A levegő fülledtsége elárulta a vihar közeledését. VÁMBÉRY ÁRMIN egy tárgyilagos kritikától megsértődve és bosszúvágytól lihegve 1882-ben kiadta »A magyarok eredete« című könyvét, amely arra a végső következtetésre jut, hogy rossz úton járnak, tudva vagy tudatlanul bünt követnek el azok, akik nyelvünket finnugornak magyarázzák, mert a magyar fajnak és vele a magyar nyelvnek az alapja, magva török. Restelli, úgymond, hogy 13 évvel korábban még ő is áldozatul esett a tömeghiszékenységnak, de azóta volt alkalma meggyőződni az igazságról: felvilágosította, kiábrándította a finnugor tétel hirdetőinek újabb munkássága, kivált pedig BUDENZ érdemtelenül agyondicsért MUSZ.-ának »negatív eredménye«. — BUDENZ tüstént jelentkezett, s ragyogó »Felelet«-éből a biztonság, a szilárd meggyőződés ígérete sugárzik ki. Megvizsgálja VÁMBÉRY minden nyelvi adatát, érveit, pörére vetkőzteti ellenfele tudománytalan, kezdetlegesen csalfainta, adatidomító nyelvhasználati módszerét, s aztán megnyugvással hirdeti, hogy a magyar nyelvhasználat bátran mehet tovább a maga egyenes, bár rögzös útján. A harc lángra lobbantotta a nagyközönség lelkében BUDENZÉK tanítása ellen felgyülemlett haragot, s boldog-boldogtalan illetékesnek érezte magát, hogy megfordítsa az idő kerekét. Hogyne érezte volna, mikor VÁMBÉRY az »agyrémeket teremtő theoretikus tudósok« ellenében a hagyománytisztelő honfitársak józanságára és nemzeti büszkeségére fellebbezett.

A szenvedélyes harc, az ú. n. török-ugor háború, a finnugor tábor teljes győzelmével végződött, a tapasztalatok azonban, amelyekről jobb hallgatni, sok keserűséget okoztak BUDENZnek. Munkakedve, erélye mintha megbénult volna, pedig tudta, hogy még fontos, nehéz tudományos feladatok megoldása vár rá. A MUSZ. befejezése után megkezdte a finnugor nyelvek alakrendszerbeli egyezéseinek összegyűjtését, mert meg volt győződve, hogy az efféle egyezések még a szókészletnél is nyomatékosabban bizonyítják a finnugor nyelvek együvé tartozását és nyelvünk finnugor voltát. BUDENZnek ez a műve az első, s máiglan egyetlen tüzetes finnugor összehasonlító alaktanunk. GYULAI PÁL egy ízben

ezekkel a gondolatokkal üdvözölte Budenzet: »Megkísérelem őt új címen ünnepelni: mint magyar hazafit, mint azon magyar tudósok és írók egyikét, kik az elnyomatás napjaiban küzdöttek a nemzetért. Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mikor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hittek jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék és törekvések közössége.«

Amikor BUDENZet egyetemi tanszékre emelte a bizalom, egy másik nyelvészeti- sőt művelődéstörténeti esemény is történt: ekkor indult meg a Magyar Nyelvőr, SZARVAS GÁBOR szerkesztésében. A folyóiratnak az volt a rendeltetése, hogy rendet teremtsen a magyarság rohamos fejlődésével kapcsolatban jelentkező nyelvfejlesztő szükségletek kielégítése terén. SZARVAS GÁBOR rátermettsége leküzdötte a nehézségeket, helyes mederbe terelte a szélsőséges, sőt elfajult irányokat, s ezzel megteremtette az egészséges nyelvfejlődés feltételeit, egyúttal lehetővé tette a néptömegek akadálytalan előrehaladását a művelődés útján. — SZARVAS GÁBOR irányító munkáját folytatta SIMONYI ZSIGMOND, BUDENZ egyik leghűségesebb tanítványa, aki azonban nemcsak a nyelvfejlődés, fejlesztés ügyére viselt gondot, hanem alapvető magyar nyelvtörténeti munkáival, nyelvjárásaink tanulmányozásával, a külföldi nyelvészeti szakirodalom legértékesebb vívmányainak meghonosításával is hálára kötelezett bennünket. Jövőre ünnepeljük születése 100. évfordulóját, s ezt az alkalmat felhasználva hódolunk majd drága emlékének.

A BUDENZ-iskola másik kimagasló tudós értéke MUNKÁCSI BERNÁT. Céltudatos munkásságának fő színteréül a magyar nyelvhasználat és a filológiai eszközökkel dolgozó őstörténet-kutatás szolgált. Belátta, hogy nyelvtudományunk egyik legsürgősebb teendője a REGULY hagyatékának megfejtése, valamint kellő mennyiségű és megbízható friss anyaggyűjtés, a helyszínen. Belátta és örömmel vállalkozott a nélkülözéseket, szenvedéseket jelentő kincskereső utakra. Gyalogszerrel és lóháton, törékeny ladikon és fel-felboruló szekéren, égő fenyvesen és kínai falnál áthatolhatatlanabb ingoványokon keresztül mindig eljutott a célhoz, és mindig meghozta, amit keresett. Udmurt gyűjteményei, szótára, különösen pedig a Vogul Népköltési Gyűjtemény vaskos kötetei büszkeségei a magyar nyelvtudománynak. Nemcsak az egyes rokonnyelvekkel foglalkozó nyelvésznek és folkloristáknak kiapadhatatlan forrásai e művek, hanem értékes tanulságokat meríthet belőlük és egyéb kisebb-nagyobb monográfiáiból az emberi fejlődés megnyilatkozásait fürkésző összehasonlító nyelvtudomány is. Tudományos életünk becsületbeli kötelességét teljesíti, ha mielőbb feldolgoztatja és közreadja MUNKÁCSI hagyatékának eddig méltatlanul kallódó értékeit is.

Ha az idő megengedné, illő volna megemlékeznünk a BUDENZ-tanítványok közül a szintén nagyérdemű SZINNYEI JÓZSEF-ről, HALÁSZ IGNÁC-ról, VIKÁR BÉLÁR-ról, ZOLNAI GYULÁR-ról stb., akik a maguk szakterületén ugyancsak értékes

munkát fejtettek ki, és sikeresen szolgálták tudományunk fejlődésének nagy ügyét. Méltatnunk kellene a Budenz-iskola tagjainak tanítványait: PÁPAY JÓZSEFet, GOMBOCZ ZOLTÁNT, MELICH JÁNOST stb., mert ők is akkora tehetséggel, annyi új értékes szemponttal, kezdeményezéssel, sőt klasszikus alkotásokkal gazdagították ismereteink különféle területeit, hogy időtálló eredményeikre büszkén hivatkozhatunk ma is és hivatkozhatnak utódaink is.

* *
* *

Igazán tiszta képet csak akkor adhatnánk a magyar nyelvtudomány haladó hagyományairól, ha részletekbe menően végigvizsgálhatnók egész történetét, váltakozó ellenséggel és változatlan előítéletekkel vívott küzdelmeit, minden becses eredményét és görbén, szinte spirálisan haladó emelkedését. Ilyen jellegű áttekintésünkből kétségtelenül kiderülne, — erre bevezető szavaimban már céloztam is —, hogy elődeink a ma is tiszteletben tartandó értékeknek olyan tömegét hagyták ránk, hogy a marxizmus klasszikusainak tanítása szerint troglodita dőreség lenne megtagadnunk őket. Gondoljunk csak a szocialista hazafiság, az osztálytársadalomban elnyomott néptömegek kulturális felszabadításának, az idealizmus és a metafizika csábításait elutasító materialista meggyőződésnek példáira, a nyelv társadalmi funkciójának fölismerésére, történetének helyes értelmezésére, a nyelvrokonság vizsgálatának modern tudományos módszerére, — hogy örökségünknek csupán néhány elvi jelentőségű tételét említsem.

Természetesen súlyos hibába esnénk, ha ennek a reánk szállott hagyomány-magnak minden időre szóló mindenhatóságában bizakodva görcsös korlátoltsággal eleve elutasítanánk a további gyarapodás szükségérzetét és lehetőségét! Az örökség értékeihez ragaszkodva folyton keresnünk kell a feljebb emelkedés új feltételeit. Meg is találjuk őket, ha SZTÁLIN elvtárs bölcs útmutatását meg szívlevélve a nyelvtudományban is iparkodunk meghonosítani az alkotó marxizmust. Az antik világban az volt a tapasztalat: »Jaj a legyőzötteknek!« Ezt a szólást a szocializmus építésének korszakában így módosítanám: »Jaj az elmaradottaknak!«.

HOZZÁSZÓLÁSOK

BÁRCZI GÉZA :

ZSIRAI kartársunk szemléletes, színes előadásában pompás összefoglalást adott nyelvtudományunk története egy szakaszának haladó hagyományairól, s ezt mindnyájan bizonyára éppoly élvezettel, mint tanulsággal hallgattuk. Érthető, ha főleg az összehasonlító nyelvészetre vetette a fő súlyt. Nekem, ki a tudománytörténet mezején csak méltatlan portyázó vagyok, a hozzászólások során a magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vezérvonalát kell a legrövidebbre fogva megrajzolnom. Hozzászólásom a tárgy nagysága és a rendelkezésre álló idő rövidege miatt szükségszerűen töredékes lesz, s ezért előre is elnézést kérek.

A magyar nyelvtudomány nagy előfutárjai közt föl kell említenünk KEMPELEN FARKAST, ki nemcsak a fonetikai kutatásnak BRÜCKE előtt világviszonylatban legjelentékenyebb előfutárja volt, s kinek rendkívül fontos, a tudományt nagy mértékben előre lendítő szerepét maga BRÜCKE is kiemeli, de akinek az általános és az összehasonlító nyelvészet terén vallott nézetei, melyeket sajnos csak túlságosan röviden fejtett ki (*Mechanismus der menschlichen Sprache* 2. rész), részben korának leghaladóbb színvonalán álltak, részben itt-ott meg is előzték azt. Nemcsak azt látta, hogy a nyelv gondolatok és érzelmek közlésének eszköze, mégpedig tagolt hangokból álló jelek segítségével, nemcsak fölhívja a figyelmet az állatok tudattartalmat kifejező módjaira, valamint a gesztusnyelvre, szembeállítva vele a hangnyelvet, de érvek, mégpedig ügyes érvek sorával bizonyítja a nyelvi monogenezis elméletének képtelenségét, kikelve a nyelv theogonikus származtatása ellen. Megállapítja a nyelvek változékonyságát, de azt is, hogy e változékonyságnak korlátai vannak, noha a határok megvonásának kérdésébe szűkszavúságában nem hatol mélyebbre. Hangsúlyozza a nyelv és a gondolkodás egységét és a nyelvnek az emberi gondolkodással párhuzamos, vele szorosan összefüggő fejlődését. De nyelvtörténeti szempontból is fontos és helyes részletmegállapításokat tesz. A szókincs egybevetésével kapcsolatban megkülönböztet 1. közös eredetből, 2. átvételből, 3. véletlen összecsengésből magyarázható hasonlóságokat. Persze a kritériumai elmosódottak, s a szabályos hangmegfelelések gondolata még nem sarjad ki nála, aminthogy ezt akkor az egyetemes nyelvtudományban legföljebb egyesek homályosan sejteni kezdték, de fontosságukra csak jóval később ébredtek a kutatók. Különösen hangsúlyozza, hogy a nyelvek összefüggésének vizsgálatában nem a szókincset illeti a főszerep, ő ezt a nyelv alkatában, syntaxisában, szerkesztésmódjában látja. Magának a szerkesztés és a szóalkotás anyagi eszközeinek a fontosságát még nem ismeri föl, sőt mintha kételkednék benne (a szókincssel egy szintre teszi ezeket az elemeket), ami érthető is, a hangmegfelelések ellenőrző szerepe nélkül a formánsok összecsengése még megbízhatatlannak látszhatott egy oly kritikus elme számára, mint Kempelen, de az elmondottak is meggyőzhetnek arról, hogy e nagy magyar tudós nemcsak mechanikai lángelme volt, oly csodás virág, mely noha sokszor igen becses, de a léha bécsi udvar kedvezőtlen talajába ültetve néha viszont sajnálatosan hozzá nem egészen méltó gyümölcsöket termett, nemcsak a fonetikának, mint tudománynak teremtetten meg olyan alapjait évek fáradságos munkájával, amelyen aztán minden jövő kutatás épült, de a nyelv általános kérdései iránt is mélyen érdeklődött, s megállapításai nyelvészkartársainak éppúgy élvonalába állították, mint műszaki létesítményei a technikai tudományok bűvárai között az elsők

közé emelték. Sajnálatos, hogy RÉVAI, úgy látszik, nem ismerte munkásságát, mert ez bizonyára megtermékenyítőleg hatott volna rá.

RÉVAI előadó kartársunk igazságos ítélettel állítja az őt megillető helyre. Valóban, RÉVAI sok tekintetben mintha szinte visszakanyarodást jelentene. Híve a monogenezisnek; hiába látja, sőt kifejti, mennyire helytelen a magyar nyelvi tényeket a latin grammatika nyűgébe verni, *Elaboratio grammaticá-jának* felépítése pontosan a latin nyelvtant veszi mintául, s ezért benne a magyar nyelv rendszere bizonyos fokig eltorzul, s általában sok ponton a megkötő, egyes esetekben a középkorig visszamenő hagyományoktól sem tud elszabadulni. Kétségtelenül útmutató, sőt korát megelőzi azonban azzal, hogy a nyelvtörténeti kutatás szükségességét hangoztatja és meg is indítja. E kutatás szükségességének felismerésére ADELUNG-tól kapott ugyan ösztönzést, de tévedés volna RÉVAI nyelvtörténeti érdeklődését a kor romantikus szemléletének történelem-rajongásába belerekeszteni. Igaz, az ő nyelvtörténeti kutatásának célja elhibázott: az élő nyelvet akarja a régi nyelv mértékére húzni, de az a tény, hogy *Antiquitates*-ének első kötetét a Halotti Beszéd magyarázatának, tehát nyelvtörténeti fejtegetésnek szenteli, nemcsak nálunk teszi a történeti nyelvkutatás első munkásává, de gyakorlati kísérletével az egyetemes tudománytörténetben is (ha nem számítjuk az ókor nagy filológusait) az elsők között áll. Tudjuk, hogy a BécsiK.-et is lemásolta, s magyarázatokkal ki akarta adni; sajnálhatjuk, hogy ez nem történt meg, a nyelvtörténet ilyen nyomatékosabb hangsúlyozása talán követőket csábított volna. S nyelvtanában is, noha leíró vagy éppen szűk purista szempontok vezérlik, ismételten fordul a régi nyelv tanulságaihoz. Hiba volna őt GRIMM-hez mérni; magánkörülményei éppúgy, mint az a közösség, amelyben élt, olyan fokú kibontakozást, mint GRIMM-é, nem engedhettek meg, de talán szellemi alkata sem irányította volna őt ugyanolyan távlatokba, útmutatása, érdemei mégis elvitathatatlanok. Bár sajnos éppen abban, amiben haladó, tulajdonképeni iskolát nem nevelt, de nem feledjük, hogy mégis fölkelte az érdeklődést régi nyelvünk iránt. KRESZNERICS szótára, mely részben nyelvtörténeti szótár, de a DÖBRENTÉI-féle mintaszerű magyar nyelvemlék-kiadások, majd később JERNEY Nyelvkincese, MÁTYÁS FLÓRIÁN nyelvtörténeti szótárkísérlete, sőt talán bizonyos fokig FEJÉR Codex Diplomaticusa is voltaképen RÉVAI kezdeményezését ápolják, s legalább halmozzák az anyagot a század második felében meginduló, a kor színvonalán álló nyelvtörténeti kutatás számára.

Elvek tekintetében azonban, meg kell vallani, a XIX. század első fele rosszul áll. A nyelvtudomány több ponton jelentős haladást tesz, sőt még a nyelvtörténet terén is éles viták keletkeznek, így elég talán az árja jövevényszavakkal kapcsolatos harcokra gondolni, s a szókinckutatás általában halad, noha GYARMATHI Vocabulariuma, vagy éppen LESCHKA és DANKOVSKY etimológiai szótárai e haladásnak inkább szerény állomásai; de jó tanulmányok is látnak napvilágot, pl. HORVÁT ISTVÁNNak mongol és török jövevényszavaink kérdésével foglalkozó értékes dolgozata. Mégis a nagy úttörők után határozott hanyatlás tapasztalható. A külföldi elvek és elméletek megtalálják ugyan itthon is sokszor kései visszahngjukat, mint pl. a kantianus nyelvfilozófia SASKU KÁROLY művében (1840.), de egyrészt HORVÁT ISTVÁN és társai tragikus eltévelyedése, másrészt a szerencsétlen gyökelmélet, melyet FOGARASI hangszimbolikán alapuló metafizikai rendszere tarkít, az oly nagy léptekkel meginduló magyar nyelvtudomány váratlan lemaradásáról tanúskodnak. Az egyetlen, ami valóban a jövőt építi, a már említett anyaggyűjtés. S ebben a magyar és a finnugor

nyelvészet terén sajátos párhuzam észlelhető, s ez a párhuzam továbbra is világosan megmarad. A két testvér-tudomány együtt indul virágzásnak, együtt szenved és küzd, s egyaránt arat sikereket.

A század második felében, az elnyomatás legsötétebb korában, a tűz fellobban. Szinte egyidőben HUNFALVYVAL, ki a finnugor összehasonlító nyelv-tudomány modern megalapozásához fog, a magyar nyelvtörténet is megszületik vagy legalábbis megfogant, egy kiváló magyar nyelvész, a későbbi nagy magyar nyelvésziskola semmiképpen sem méltatlan előfutárja érdeméből. Mindnyáján ráismertünk, RIEDL SZENDÉRŐL akarok beszélni.

Az újabb magyar nyelv-tudomány mind jobban megbecsüli RIEDL SZENDÉT, ki főleg Magyar Hangtanával és Ungarische Grammatik-jával megvetette a magyar nyelvtörténeti kutatás alapjait. Igen tüzetesen tanulmányozta kora leghaladóbb nyelv-tudományi elméleteit, HUMBOLDT VILMOS, STEINTHAL, de főleg a pszichológus HEYSE műveit, és Magyar nyelvtanának első részében kitűnő összefoglalásban valóságos általános nyelv-tudományi kézikönyvet ad. Fejtegetéseiben kétségtelenül igen sok az idealisztikus vonás, sok a téves kiindulópont vagy a hibás következtetés, de ha nem mindenáron hibáit akarjuk pellengérezni, hanem helyes szemlélettel korába állítjuk bele, lehetetlen meg nem állapítani, hogy a legnagyobb mértékben saját ideje haladó tudományos gondolatát képviselte nálunk, s hogy számos esetben meglepően helytálló megállapításai vannak a gondolkodás és a nyelv egységéről, a nyelvtörténetről, a nyelvjárások keletkezéséről és fontosságáról. S nem vak utánzója külföldi forrásainak, hanem mer állást foglalni velük szemben — pl. HUMBOLDTnak, STEINTHALnak és MÜLLER MIKSÁnak értékítéleteivel szemben — csakúgy, mint szembeszáll a körülötte burjánzó »atomistikaik« és »metaphysikaik« irányzatokkal. — Kétségtelenül fontosabb azonban általános nyelvészeti állásfoglalásánál, hogy nem állt meg az átvett vagy akár önállóan fejlesztett elveknél, hanem hatalmas és korszerű tudását, amilyenhez hasonlóval nálunk akkor legfeljebb HUNFALVY PÁL rendelkezett, gyakorlatilag is alkalmazta a magyar történeti nyelvtan terén végzett kutatásaiban. Történetileg igyekszik gondolkodni, fejlődést, átalakulást lát, s ennek összefüggéseit keresi. Kutatásaiban mindig történeti anyagra épít és a nyelv változásaiban keresi a törvényszerűségeket. Sokszor téved, mint minden úttörő, főleg mert a rendelkezésére álló nyelvtörténeti anyag igen hézagos, de meg mert magában van, társtalanul, mások kutatásait nem használhatja föl, segítségre nem számíthat. Ámde sokszor nemcsak szándéka és módszeres elgondolása helyes. Egyes megállapításai, ha itt-ott módosítva, vagy részleteikben helyesbítve, kiegészítve, néha ma is, mintegy 100 év múlva még élnek a tudományos köztudatban, pl. a magánhangzók nyíltabbá válásáról, a kettőshangzók fejlődéséről tett egyes megállapításai még ható elemei mai tudásunknak. De e részleteknél fontosabb az a példa, amit a nyelvtörténet tervszerű, módszeres művelésére adott, irányt mutatva utódainak.

Mert az utódok lassan gyülekeznek. Érik a gondolat, hogy a nyelv kérdéseihöz nyelvtörténet nélkül nem lehet nyúlni. SZARVAS GÁBOR a magyar igeidők kérdését nyelvtörténeti anyagon vizsgálja, s ha a Nyelvőrben eleinte a nyelv történeti vizsgálata alárendeltebb szerepű, mert még kevés az ilyen kutatáshoz értő ember, de szemmel láthatólag gyarapszik, a szavak és formánsok etimológiájának tárgyalásában mind nagyobb mértékben veszik igénybe az akkor még nehezen összekaparható nyelvtörténeti anyagot, oly időben, amikor MIKLOSICH pl. szláv-magyar egyeztetéseiben a magyar nyelvtörténetre nem sok ügyet vet.

S közben dolgozni kezd SIMONYI. Döntő fontosságú munkásságára, ahogy az monográfiáiban, Tüzetes magyar nyelvtanában, rengeteg cikkében föltárul, nem térek ki, ezt BEKE kartársam fogja nálamnál hivatottabban kifejezni, annyit azonban szabad legyen megjegyezni, hogy BUDENZcel és a Németországból visszatérő SIMONYIval az újgrammatikus iskola, e kor igen jelentős tudományos vívmánya lép be Magyarországra.

A két mester számos tanítványt, leendő mestert nevel. Közben az új szükségletek kielégítésére újult erővel folyik a nyelvtörténeti anyag gyűjtése. Sajnos, e korbéli szövegkiadásaink nagy visszaesést jelentenek DÖBRENTÉIhez viszonyítva. Ám a Magyar Nyelvtörténeti Szótár minden hibája ellenére rendkívül termelékeny munkaeszköznek bizonyult, s ezt később a kitűnő Magyar Oklevélszótár és a nyelvtörténeti szempontból is fontos Magyar Tájszótár egészíti ki.

Az újgrammatikus iskola eredményeinek, elveinek a magyar nyelvtörténetben való alkalmazásával nyelvtudományunk egy lendülettel újból a kor legmagasabb színvonalára emelkedett. Ám nem állt meg a pontos, a szolgai átvételnél, a magyar nyelvészek kezében az újgrammatikus módszer mind jobban vesztett merev formalizmusából, mind jobban közeledett az élethez. A magyar nyelvemlékek nyújtotta tanulságokhoz pl. a hangtörvények gépies értelmezése nem is illett. A merev álláspont óvatosan módosult. Amellett számos újítás, módszerbeli ötlet jellemzi a 900-as évek rendkívül termékeny korszakát. Évekkel a GILLIÉRON—EDMOND-féle Atlas Linguistique de la France megjelenése előtt használja fel magyar nyelvész nyelvtörténeti tanulságokra a nyelvföldrajz elvét; nyelvészeink szűknek érzik a nyelvet, mint zárt rendszert, keresik a nyelvet beszélő emberi közösség történetéhez, társadalmi intézményeihez, művelődéséhez kivezető szálakat; a Szót igyekeznek családjába és környezetébe állítani; kutatják a személynévadás társadalmi hátterét stb. Megszületik lassan az ú. n. budapesti iskola, ez az egészen különleges nyelvtörténeti irányzat, melyet nyelvészeti realizmus jellemez s amely gyökereit ugyan az ENGELStől is oly nagyra becsült újgrammatikába ereszti, de már nagyon föléje fejlődött, a módszer gépies alkalmazását elvetette, vagy legalábbis erősen bontogatja a formalisztikus nyúgót, hogy a nyelvi történetet kapcsolatba hozza az élettel, a magyar közösségnek és környezetének életével.

A nagy szintézisek, melyek oly ragyogóan indultak a Magyar Etymológiai Szótár első kötetével, a 20—30-as évek tudománynak nem kedvező levegőjében sajnos elmaradtak anyagi eszközök hiányában, a súly a részletkutatásokra esett, de nyelvészeink jó része szinte ösztönösen érezte a nyelvészeti pozitivizmus veszélyeit. Hibák, tévedések történtek, a tudomány útja ezekkel van kikövezve, de még ebben a nehéz korszakban is világosan rajzolódik a magyar tudomány fejlődése. A módszer mind rugalmasabbá válik, anélkül, hogy pontosságából vesztene, s minél sokoldalúbb összefüggésekbe igyekszik beágyazni a vizsgált nyelvi tényeket. Szinte ösztönszerű sejtéssel vagy a józan észről vezérelve ment a magyar nyelvtörténeti kutatás botlásai, akadozásai ellenére a helyes irányban. Nem csoda tehát, ha a SZTÁLIN hozta nagy felszabadulásba a magyar nyelvtörténeteseknek nem esik nehezükre beleilleszkedniük, mert hagyományaik már régen a haladó irányba mutattak, s most megkapva a szükséges elméleti segítséget, a múltból örökölt hibákat és a tökéletlenségeket szívós munkával bizonyára le fogják küzdeni. Haladó hagyományaink ezt követelik, s ebben egyszersmind segítségünkre vannak.

BEKE ÖDÖN :

A magyar nyelvtudománynak nemcsak haladó hagyományai, hanem mártírjai is voltak. Nem a Horthy-korszakban kezdődött a haladó tudósok üldözése, az ú. n. szabadelvű korszak csak a nevében viselte a liberalizmust. Nem juthatott egyetemre MUNKÁCSI BERNÁT, BUDENZ után legnagyobb finnugor nyelvészünk és turkológusunk, ki egyben a magyar őstörténet egyik legkiválóbb kutatója volt. Nem kapott katedrát, sőt 29-szer buktatták ki az Akadémiából BALASSA JÓZSEF-et, aki az általános nyelvtudomány, a fonétika és nyelvjáráskutatás megalapítója hazánkban. Ott rekedt nyugdíjazásáig a középiskolában számos kiváló fiatal nyelvészrel együtt, mint KERTÉSZ MANÓ és SIMAI ÖDÖN, hogy csak az elhunytakat említsem. A Proletárdiktatúra bukása után még kenyérüktől is megfosztották, akik egyetemi előadásokat tartottak a Tanácsköztársaság idején; az idősebbeket, akiknek idegzete nem bírta az állandó izgalmakat, valósággal a halálba kergették. Az Akadémia, az egyetemi vizsgáló bizottságai páratlan kíméletlenséggel, szinte durvasággal bántak el legnagyobb tudósainkkal.

Az első áldozat SIMONYI ZSIGMOND volt, aki már 1919. november 22-én itthagyt bennünket. A legnagyobb magyar szlávista, a szentpétervári Akadémia tagja, 1920-ban az utcán esett össze. Neki különösen nagy bűne volt: a Tanácsköztársaság alatt vállalta az egyetemi dékánsságot. Legkiválóbb magyar indogermanistánk, SCHMIDT JÓZSEF, még egy ideig a tudományos munkába merülve iparkodott megfeledezni arról, hogy mi folyik Horthy-Magyarországon, de néhány év múlva ő is összeroppant.

Tehát nemcsak haladó hagyományai vannak a nyelvtudománynak; a haladó tudósok üldözésének is voltak hagyományai. SIMONYI ZSIGMOND egész élete bizonyság erre.

SIMONYI ZSIGMOND, a magyar nyelvtudomány igazi megalkotója, 1853. január 1-én született Veszprémben. Vidéki középiskolai tanulmányai megszakításával 16 éves korában a fővárosba jött, s egy év alatt két osztályból vizsgázott, úgyhogy 17 éves korában az érettségi bizonyítvány már a kezében volt. A véletlennek köszönhetette, nem ő: a magyar nyelvtudomány, hogy éppen abba a gimnáziumba került, ahova éppen akkor helyezték át SZARVAS GÁBORT. Csak egy évig volt a tanítványa, de ez az egy év döntő volt jövő pályafutására. A bölcsészkarra iratkozott be az érettségi után, s ekkor már tudta, hogy nyelvész lesz. Az egyetemen is jó kézbe került: BUDENZ JÓZSEF kezébe, s neki köszönhetette azt is, hogy az egyetem végeztével külföldi tanulmányi ösztöndíjat kapott, s Német- és Franciaországban, Lipcsében, Berlinben és Párizsban kora leg-híresebb nyelvészeinek tanítványa lehetett.

17 éves korában kezdte meg egyetemi tanulmányait, s 20 éves volt, mikor tanári oklevelét megkapta. 1874-től 1876-ig tartózkodott külföldön. 1876-ban, 23 éves korában lett doktor finnugor tárgyú disszertációjával. 1877-ben, 24 éves korában, egyetemi magántanárrá habilitáltak, s a következő évben helyettes tanárrá nevezték ki a budapesti egyetemre. Ő volt a magyar nyelvészet első professzora, mert addig csak finnugor tanszék volt az egyetemen, azt is BUDENZ JÓZSEF számára szervezték; a magyar nyelvtudománynak nem volt külön tanszéke. TOLDI FERENC, a magyar irodalomtörténet tanára tartott magyar nyelvészeti előadásokat is.

Ezzel a helyettes tanársággal kezdődik Simonyi tragikus élete. Származása miatt nem nevezték ki évekig rendes tanárrá, sőt a már családos tudóst az a

veszély fenyegette, hogy még helyettes tanári állását is elveszti. Az elbocsátástól csak a katolikus vallásra való áttérése mentette meg. Végre 1885-ben kinevezik nyilvános rendkívüli, majd 1889-ben nyilvános rendes tanárrá.

Pedig már ekkor nagy tudományos múlt volt a háta mögött. Első írásai 1872-ben, tehát 19 éves korában jelentek meg a Magyar Nyelvőrben. Attól fogva állandó dolgozótársa volt SZARVAS GÁBOR folyóiratának. De nemcsak a nyelvtudomány foglalkoztatta, hanem az iskolai nyelvtanítás is. 1876-ban a gyakorló gimnázium megalakulásakor a Magyar Tanügy számára írta cikksorozatát »Adalékok a magyar nyelvtanítás újjáalakításához« címen. Ez a tanulmánya és rövidesen megjelenő iskolai nyelvtana új irányt szabott nyelvünk tanításának. Nyelvtanai azonban nem sokáig voltak forgalomban, mert a reakció mindent elkövetett a középiskolákból való eltávolításuk érdekében.

1879-ben jelent meg híressé vált Antibarbarusa, mely az első nyelvhelyeséget tárgyaló munka volt nálunk. Ez volt az alapja későbbi Helyes magyarság és Jó magyarság címen több kiadásban megjelent munkáinak.

Az Akadémiába 1879-ben, tehát 26 éves korában választották be, először persze levelező tagul, s csak 1893-ban, 14 év múlva lehetett rendes tag. Akadémiai székfoglalója »A jelentéstan alapvonalai« címmel 1881-ben jelent meg.

Ekkor már javában dolgozik SZARVAS GÁBORral együtt a magyar nyelvtudomány egyik leghatalmasabb alkotásán, a Magyar Nyelvtörténeti Szótáron, melynek I. kötete 1890-ben, a II. 1891-ben, a III. 1893-ban fejeződött be. Húsz évi szakadatlan munka eredménye ez a még hibáiban is nélkülözhetetlen alkotás.

Közben egymás után készülnek és kerülnek ki a sajtó alól A magyar nyelvtudomány alapvető művei: A magyar kötőszók (1881—1883), A magyar határozók (1888—1895), A magyar nyelv c. népszerű műve (1889, 2. kiadás: 1895, németül: 1907). A millenniumra jelent meg a Tüzetes Magyar Nyelvtan I. kötete, amelynek alaktani része az ő műve, a hangtörténeti, ma már elavult részt BALASSA JÓZSEF írta, de az Alaktan még ma is egyetlen ily tárgyú munka. Kisebbségben, de jelentőségben nagyértékű munkái még: A magyar szórend, Az igeragozás, Az igenévi szerkezetek, majd megint egy nagyobb szabású munka, Simonyinak talán legértetesebb és legértékesebb műve, A jelzők mondattana, végre pedig egész életművének betetőzéséül megírta a Történeti Magyar Mondattant az Akadémia pályázatára. A pályadíjat el is nyerte; műve azonban már nem került nyomdába a háború és az utána következő politikai viszonyok miatt. Özvegye benyújtotta ugyan kiadásra az Akadémiának, de ott nyoma veszett, s máig sem került elő a kézirat. Hogy szándékosan sikkasztották-e el ezt a nagyértékű művet, vagy másként tűnt el, nem sikerült kideríteni. Annyit lehetett csak megállapítani, hogy az Akadémia akkori főkönyvtárosának, SZINNYEI JÓZSEFnek az íróasztalában volt a kézirat, de hogy miért került oda, arra már senki sem tud választ adni.

Ezek csak SIMONYI-nak legfontosabb munkái. De írt még latin szókönyvet, Magyar és német szólásokat, Középiskolai műszótárt, Balassával együtt Magyar-német és Német-magyar szótárt, amely messze fölülmúlta az akkor közhasználatban levő Ballagi-féle szótárakat, melyek csakúgy nyüzsögtek a nyelvújítás és saját szörnyalkotásaitól. De ennek az volt a szerencsétlensége, hogy éppen akkor jelent meg a német helyesírás reformja, s a kiadó nem volt hajlandó ezt az új kiadásba belevinni.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy BUDENZ halála után, 1892-től 1895-ig ő szerkesztette a Nyelvtudományi Közleményeket, majd pedig ettől

kezdve haláláig a Magyar Nyelvőrt. A folyóirat szerkesztése is rengeteg idejét elfoglalta, mert akkor még havonként megjelent.

Ma fel se tudjuk fogni, hogy bírta ez a gyenge szervezetű, állandóan betegeskedő ember ezt a megfeszített munkát. S még kevésbbé azt, hogy ennek a csupa-szív embernek, aki a nap minden órájában rendelkezésére állt tanítványainak, támogatta őket anyagilag és tanácsaival, útbaigazításaival, könyvekkel, hogyan lehetett annyi ellensége.

SIMONYI szorgalma és tehetsége volt az, ami kihívta a tehetségtelen és reakciós nyelvészek irigykedését, majd gyűlöletét. Nem bírták elviselni, hogy az Akadémia összes pályadíjait ő nyeri el, hogy hatalmas, korszakalkotó munkái egymásután látnak napvilágot.

Már említettük, milyen hajsza indult egyetemi tanársága és iskolakönyveivel. De a gyűlölet lángja igazán akkor lobbant föl ellene, mikor az akkori közoktatásügyi miniszter őt bízta meg az iskolai magyar helyesírás kidolgozásával.

Már régóta nagy zavarok voltak a magyar helyesírás területén. Az Akadémiának volt ugyan helyesírási szabályzata, de ez már annyira nem felelt meg az életnek, hogy az iskola, az újságok, az írók egyáltalán nem vették tekintetbe. Mindenki úgy írt, ahogy akart.

SIMONYI 1891-ben négy pontból álló javaslatot terjesztett az Akadémia elé a helyesírás reformja ügyében: 1. a kétjegyű *cz* egyszerű *c*-vel való írása; 2. a kétjegyű mássalhangzók kettőzésének három betűvel való írása; 3. az *aki*, *ami* vonatkozó névmás egybeírása; 4. a meghonosodott idegen szavak magyaros írása.

Ma már mindez átment az életbe. Szinte érthetetlen, hogy akkor ez a szerény javaslat miként lehetett a gyűlölködés és a személyeskedés forrásává. Az öttagú szakbizottság elfogadta mind a négy pontot, de mire az összesülés elé került a javaslat, a kivénhedt rendes és tiszteleti tagok egytől-egyig leszavazták.

1899-ben a Budapesti Népnevelők Egyesülete küldöttség útján tüzetesen megokolt kérvénnyel fordult az akkori közoktatásügyi miniszterhez, elpanaszolva a helyesírástanítás nehézségeit. A miniszter SIMONYI-t kérte föl, hogy szakértők tárgyalásai alapján dolgozza ki a helyesírás rövid és könnyen érthető szabályzatát. SIMONYI munkáját az Országos Közoktatási Tanács bírálata alá bocsátotta, amely az iskolákra nézve üdvösnek minősítette a javaslatot, örömmel fogadta, megvitatta, részleteiben megjavította, s mind a négy pontot majdnem változatlanul és majdnem egyhangúlag elfogadta. A miniszter az így kidolgozott helyesírási szabályzatot 1903-ban a vezetése alatt álló összes iskolák számára kötelezővé tette.

A reakciós elemek természetesen nem merték a minisztert támadni, tehát dühüket SIMONYI ellen fordították. Az Akadémia GYULAI PÁL indítványára megvonta a Nyelvőrnek addig nyújtott évi 2000 korona támogatást, abban a reményben, hogy ezzel a Nyelvőrt megszüntetik. Ezt a tervüket arra alapították, hogy megalakult a Nyelvtudományi Társaság, amely eredetileg a Nyelvőrt akarta hivatalos lapjává tenni, de éppen a Nyelvőr megsemmisítése céljából új folyóiratot indítottak, a Magyar Nyelvet.

SIMONYI-nak legnagyobb érdeme, évtizedes munkásságának legnagyobb sikere, hogy immár két nyelvészeti folyóirat is megélhetett egymás mellett, tehát a Nyelvőr sem vált feleslegessé. SIMONYI tanítványai versenyeztek abban, hogy ki tud több új előfizetőt szerezni a Nyelvőrnek, s talán ez nem is volt oly

nehéz munka, hisz a Nyelvőr már rég fogalommá vált, a napilapok minden egyes számát ismertették, vitacikkei országos érdeklődést keltettek. Egyik tanítványa egymaga 110 új előfizetőt szerzett.

Ez csak kezdete volt a Nyelvőr elleni hajszának. A Tanácsköztársaság bukása után a reakciós nyelvészek természetesen mindent elkövettek a Nyelvőr elgáncsolására. MELICH JÁNOS keresztülvitte, hogy a főváros 200 példány előfizetését vonta meg, s így a fővárosi iskolák tanárai és tanítói attól fogva nem olvashatták lapunkat. Ez valóban nagy csapás volt a Nyelvőrré, mert abban az időben is sokat jelentett 200 példány előfizetése. De SIMONYI tanítványai megint kiálltak folyóiratuk mellett, s újabb előfizetők szerzésével továbbra is biztosították a Nyelvőr fennmaradását. Csak 1940-ben sikerült a reakciós nyelvészeknek elérni a Nyelvőr betiltását, de akkor is a kormány kénytelen volt a »papírhiány« fügefalevelét borítani rendeletére.

A Nyelvőr azonban nem halt meg, csak »elrejtezett mélyen«, de Pártunk 1946-ban újból feltámasztotta, s ismét oly népszerű folyóirattá lett, hogy példányszáma elérte a 3500-at s ha most valóban nem lenne papírhiány, még tovább emelkednék, mert nemcsak a pedagógusok olvassák, hanem írók, fordítók, újságírók, s bizony már vannak a Nyelvőrnek munkáelőfizetői is.

A Nyelvőr tehát fennmaradt, a reakciónak nem sikerült, legalábbis két évtizedig megsemmisíteni. A Nyelvőrnek ekkor fontos hivatása volt, mert nemcsak a haladó nyelvészek folyóirata volt, hanem itt találtak menedéket más haladó tudósok is, irodalomtörténészek, néprajzosok stb. akiknek a kurzus folyóiratai nem adtak teret.

A Nyelvőr fennmaradása azonban akkor pyrrhusi győzelem volt, mert az üldözések következtében »elhulltanak legjobbaink«.

A Tanácsköztársaság bukása után különösen két dolgot nem tudott SIMONYI-nak a reakció megbocsátani: 1. hogy egyetemi előadásait a Tanácsköztársaság alatt is megtartotta, 2. hogy a Nyelvőr 1918. november-decemberi számában megírta »Az úri igeragozás« című cikkét.

»Mi magyarok szeretjük az úri tempót — így kezdődik a cikk — s ez még a nyelvben is nyilatkozik. Mindenki, aki valamely középfokú iskolát elvégez, megtanul abban egy külön úri igeragozást, amelyet a magyar nép nem ismer, mert az elemi iskolában száz év óta se tudta megtanulni: az ikes ragozást. Az úri osztály így beszél: *törődöm, törődöl, törődik; lakom, lakol, lakik; enném, ennél, ennék; dolgozzam, dolgozzál, dolgozzék; igyam, igyál, igyék; írjak, írj, írjon; dolgozhatik, ehetik, ihatik, eszem valamit, eszem a mézet.*

A magyar nép viszont azt mondja: *törődök, törődsz, törődik; lakok, laksz, vagy lakol, lakik; dolgozok, dolgozol, dolgozik; ennék, ennél, enne; dolgozzak, dolgozz vagy dolgozzál, dolgozzon; igyak, igyál, igyon; írjak, írj vagy írjál, írjon; dolgozhat, ehet, ihat, eszek valamit, eszem a mézet.* Hát nem furcsa dolog ez? Hát van-e még olyan nyelv a világon, amelyben a műveltek másképp ragozzák az igéket, mint a nép? Ezt látjuk ugyanis az ilyen alakokban: *ennék, innék, törődnék, vesződnék, birkóznék.* A nép nyelve szerint *én ennék, innék*, a műveltek szerint *ő ennék, innék...*«

Az ikes ragozás már a XVI. és XVII. században megromlott. Arany János is megírta: »Tartozik-e túrni a költészet a nyelvtan jármát oly igen, hogy örökké nyelvficamító *olvas-sz, keres-sz* stb. mellett maradjon?»

RIEDL SZENDE is elítélte az előbeszédnek hátatfordító irodalmi és úri szokást, ÁGAI ADOLF író pedig *ikes* igerának nevezte az ikes igeragozást.

SZARVAS GÁBOR már a Nyelvőr III. kötetében, tehát 1875-ben írta, hogy »az irodalmi nyelv az ő ikes ragozásával éles ellentétben áll a közhasználattal. Az a kérdés áll elénk, melyiké az elsőség, a jelené vagy a múlté; melyiknek hódoljunk: a mai vagy pedig a régi nyelv útmutatását kövessük? A régibb s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbié a győzelem«.

Már MÜLLER MIKSA azt tanította népszerű felolvasásaiban, hogy az irodalmi nyelv el nem kerülheti halálát, ha szentesített formákban megállapodik, megkövül; a nép nyelvéből kell mindig új életerőt merítenie s azt kell még hangtani fejlődésében is lépésről lépésre követnie.

Íme, az új és a régi harca a nyelvben, a nyelv dialektikája!

MÉSZÖLY GEDEON:

Aki Tabajdon járt, tapasztalhatta, hogy ott él az ikes ragozás a nép nyelvében is.

BEKE ÖDÖNnek SIMONYI ZSIGMONDOT méltató szavaival egyetértek, de úgy vélem, hogy az ikes ragozásnak az irodalmi nyelvben való alkalmazása összefér a haladó szellemmel: ezt mutatja PETŐFI nyelve. Ugyanez áll a *-tatik*, *-tetik*-re is: ezt mutatja KOSSUTH nyelve.

BEKE ÖDÖN:

MÉSZÖLY professzor úr véleményével majdnem teljesen azonosítom magam. Ki gondol arra, hogy PETŐFI, ARANY, de még hozzáteszem, VÖRÖSMARTY, CSOKONAI és BALASSA nyelvét is ne tanítsuk az iskolában? Azonban még a művelt emberek beszédje és írása közt is van különbség. Amikor tollat veszünk a kezünkbe, előttünk lebeg, hogyan írt PETŐFI, ARANY, JÓKAI, MIKSZÁTH, MÓRICZ ZSIGMOND, de amikor beszélünk, nemcsak pongyolább a beszédünk, hanem bizony még évtizedek múlva is fülünkbe cseng szülőföldünk nyelvjárása, s akkor nem sokat törődünk azzal, hogy a nyelvtan szabályai szerint az ikes igéket ikesen, az ikteleneket iktelenül ragozzuk. Nemcsak erről van szó. A beszédben pl. azt mondjuk: *látniuk kellett*, de ha csak levelet írunk is, akármelyik barátunknak, vagy hozzátartozónknak, önkéntelenül is azt írjuk: *látniok kellett*. Tehát a nyelvben is vannak átmeneti állapotok, amikor a régi még birkózik az újjal, de majd kialakul, hogy melyik győz. Természetesen az egyik nyelvjárásban tovább tart ez a birkózás, mint a másikban. Amelyik forma aztán diadalmaskodik, az kerül bele a köznyelvbe, az irodalmi nyelvbe.

A nyelvben igazi demokrácia van. Amit az egy nyelven beszélők többsége elfogad, az kötelező a kisebbségre is. Még a nyelvhibákat sem ostromozzuk már, ha az egész országban elterjedtek. Meddő küzdelem is volna ezek ellen hadakozni. Hiszen aki nyelvünk történetét ismeri, tudja, hogy nemcsak számtalan idegen szót vett fel nyelvünk, hanem mondatszerkezeteinkben is sok idegen hatás ment végbe.

Közismert, mily harcokat vívott a Nyelvőr megindulásakor SZARVAS GÁBOR nemcsak a germanizmusok, hanem a nyelvújítás szörnyszülöttei ellen is. De már a Nyelvőr X. s későbbi köteteiben, a nagy harcok elülte után, erősen közeledett a nyelvújítás védői felé. A második szerkesztő, SIMONYI ZSIGMOND pedig az Akadémiában tartott felolvasást 1899-ben »Elévült hibák és látszólagos hibák« címen (megjelent a Magyar Nyelvőr XXVIII. kötetében). Már ez a cím

is mutatja, hogy nagy nyelvészeink nem keresték a minden áron való harcot, de amikor nyelvünk épségéről és szépségéről volt szó, akkor bizony kiálltak. De amikor már az egész ország elfogadta, ami eredetileg idegenszerűség volt, akkor ez ellen már hiábavaló lett volna minden küzdelem.

Úgy vagyunk ezekkel, mint a jövevényszavakkal. Új korokban még érezzük idegen voltukat, de mikor már teljesen beilleszkedtek nyelvünk szókészletébe, éppen olyan magyarnak érezzük őket, mint eredeti szavainkat.

Van olyan eset is, amikor az idegenszerűség volt egykor az eredeti, s ma az ősit tekintjük idegennek, mert más nyelvekben úgy használják őket. Ma pl. azt mondjuk *tűzifa*, a régi nyelvben azonban még *tűzfát* mondtak; az ilyenek az összes rokonyelvekben főnévi összetételek voltak. A régi nyelvben még azt mondták *rizkorsó*, ma is mondjuk *télisz idején*, a régi és a népnyelvben *őszbúza*, *taraszbúza*, *lőszekér*, *karszék*. Ma az ilyeneket idegennek érezzük, s azt gondoljuk, hogy ezek németes összetételek, pedig ezek a főnévi összetételek finnugor maradványok.

A nyelvvel nem könnyű megbirkózni. Általában magától változik, de néha a nyelvet beszélők is segítenek rajta. Ott volt pl. a nyelvújítás, de ez egészen más eset volt. Mesterszavakat azonban ma is alkotunk, mert az új fogalmakra, új nevek szükségeseek. Tehát alkotó munkát is végzünk a nyelvtudományban. Azonban természetesen tanulmányoznunk kell nyelvünk fejlődésének belső törvényeit is és mikor az új többségre jut, Pártunknak az a jelszava: »A kisebbségnek alá kell magát vetnie a többségnek.«

Még néhány szót az ikes igeragozásról. MÉSZÖLY GEDEON azt mondja, hogy a fejérmegyei Tabajdon még megőrizték a zikes és iktelen ragozást. Nagyon nehéz ezt elképzelni, ha tudjuk, hogy az ikes ragozás romlása már a XVI. században megindult. Éppen Tabajd lenne az a kis sziget, ahova az általános nyelvfejlődés nem hatolt be? Ha valóban így áll a dolog, akkor ez csak azt jelenti, hogy ott az irodalmi nyelv hatása nagyobb volt, mint másutt, de ez is nehezen képzelhető el.¹

VÉRTES EDIT:

Ami az ikes alak 1. szám 1. személyét illeti, az írás mind a kettőt használja: az ikes és az iktelen alakot is.

LŐRINCZE LAJOS:

Nem állíthatjuk azt, hogy a magyar nyelvjárásokból az ikes ragozás teljesen kiveszett. A Magyar Nyelvatlasz munkálatai során szerzett tapasztalatok nem ezt mutatják. Sőt, vannak nyelvjárások, amelyek az iktelen igét is ikesen ragozzák bizonyos alakokban. A kétféle ragozás nem különül el teljesen egymástól, erősen keveredik. A feltételes és a felszólító módban az ikes igének ikes és iktelen ragozása is járatos ugyanazon a nyelvjárásterületen, s méginkább a köznyelvben.

¹ Ugyanez a megjegyzésem LŐRINCZE LAJOS felszólalására, aki a Magyar Nyelvatlasz kutatásai alapján állítja, hogy az ikes ragozás a magyar nyelvjárások jórésztében megvan. Ha megvan, akkor ez nem lehet régi állapot maradványa, hanem a művelt emberek, az újságok, a könyvek, a rádió stb. nyelvének hatása. De különben is nem az ikes ragozás volt hozzáfűzőségi tárgya, erről lehet és kell is még beszélni, hanem az, hogy miért kellett a legnagyobb magyar nyelvésznek egész életét harcban, küzdelemben töltenie, s miért kellett életével fizetnie mind ezért.

PATAKI SZILVESZTER :

Más nyelvekben is vannak különbségek az irodalmi és a köznyelv alakjai között. Például a németben egyre jobban terjedőben van a gyenge *fragen* igének erős múltidejű alakja : *er frug*. Az irodalmi és a népnelv között mindig volt különbség és lesz is valami különbség. Ellentmondások esetén valószínű, hogy a művelt kisebbség fogja az ikes ragozást tovább fenntartani.

MÉSZÖLY GEDEON :

Ügyeljünk arra a nyelvtan tanításában, hogy haladó szellemű klasszikus íróink művei minél tovább tartsanak és ne avuljanak el. Nekünk tanítanunk kell nemcsak az ikes ragozást, hanem az igék elbeszélő múltidejét is, tekintet nélkül arra, hogy mi történik most az élő nyelvben. Ne bélyegezzük meg azt a bizonyos igeragozást azzal, hogy úri.

